

“O‘ZBEK TILSHUNOSLIGI VA ADABIYOTSHUNOSLIGI TARAQQIYOTI, XALQARO HAMKORLIK MASALALARI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

TARJIMADA LEKSIK VA SEMANTIK TRANSFORMATSIYANING QO‘LLANISHI

Oqmonova Sevinch
Ajiniyoz nomidagi NDPI
3-bosqich talabasi

Annotatsiya Tilda mavjud bo‘lgan barcha birliklar, ya’ni fonema, morfema, so‘z, so‘z birikmasi va gap tarjima birligi bo‘lishi mumkin.

Kalit so‘zlar: Leksik, transformatsiya, semantik, stilistik, ekvivalentlik, asliyat, cover, monosemantik, grammatik, frazeologik.

“Transformatsiya” - (lotincha) o‘zgartirish, almashtirish degan ma’nolarni ifodalaydi, tarjimada ularning leksik, stilistik va grammatik turlarini uchratamiz. Leksika so‘zlardan, so‘zlar majmuidan iborat bo‘lib, unga tilning asosiy til birligi, til va nutqning eng muhim omillaridan biri, tilning eng kichik asosiy birligi deb ta’rif berilgan. Ammo so‘z til birligi sifatida juda murakkab xususiyatga ega va har bir so‘z qandaydir ma’no-mazmun kasb etadi. Tarjimadagi leksik birliklarga L.S.Barxudarov quyidagicha ta’rif bergan: ”Tilda mavjud bo‘lgan barcha birliklar, ya’ni fonema, morfema, so‘z, so‘z birikmasi va gap tarjima birligi bo‘lishi mumkin”. Tarjimon esa tarjima jarayonida o‘z mahoratini ishga solib leksik transformatsiyalarni to‘g‘ri qo‘llay olishi zarur va tarjima qilayotgan tili leksikasi va ona tili leksikasini mukammal bilishi zarur. Ma’lumki, tarjima jarayonida bitta tushunchaga aynan bitta tushunchaning to‘g‘ri kelishi juda kam uchraydi. Tarjimada bir so‘zga bitta so‘z, so‘z birikmasi yoki gap to‘g‘ri kelishi mumkin. Demak, leksik birlik ham so‘z, ham so‘z birikmasi, ham gap bo‘lishi mumkinligi so‘zlarning tarjimada transformatsiyaga uchrashiga sabab bo‘ladi. Tarjimadagi leksik birliklarda so‘zlar bir-biriga qisman yoki to‘la mos kelishi yoki umuman mos kelmasligi mumkin. Shunga ko‘ra leksik birliklar quyidagi turlarga bo‘linadi:

1. To‘liq mos keladigan leksika;
2. Qisman mos keladigan leksika;
3. Umuman mos kelmaydigan yoki o‘xshashi yo‘q leksika.

To‘liq mos keladigan leksikaga asliyatdagi so‘zda tarjima tilida bitta so‘z to‘g‘ri kelsa, to‘liq mos keladigan leksikaga kiradi va ularga geografik joy nomlari, atoqli otlar, ilmiy-texnik atamalar, sanoq va tartib sonlar va kun hafta, oy nomlari, korxonalar, tashkilot, idora, muassasa, mehmonxonalar, kema nomlari kiradi. Tarjima jarayonida bunday so‘zlar hech qanday qiyinchiliklar tug‘dirmaydi, ular ko‘pincha monosemantik bo‘ladi, to‘g‘ridan-tog‘ri tarjima qilinadi, lug‘aviy ma’nolari har bir

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

tilga mos keladi. Qisman mos keladigan leksikaga asliyatdagi bitta so‘z tarjima jarayonida qisman mos keladi va ularni quyidagi holatlarda uchramiz:

1. Bir tilda boshqa tilga to‘g‘ri keladigan ekvivalentdan tashqari

Qolganlari boshqa ma‘no ham ifodalashi mumkin. Masalan, ingliz tilida “close” so‘zi o‘zbek tilida “yopmoq”, “berkitmoq” deb tarjima qilinishidan tashqari “yaqin”, “yonmayon”, “yonida” degan ma‘nolarni ham ifodalaydi. “Slip” so‘zi tarjimada “qattiq uxlamoq”, “biror ishni tez bajarmoq”, “yomon tarafga bormoq”, “qog‘oz parchasi”, “kichik xato”, “biror narsadan qochmoq” ma‘nolarini ifodalaydi. Ya‘ni ular polisemantik bo‘lib, ko‘p ma‘nolarni ifodalashi mumkin, shuni ta‘kidlash o‘rinliki, ingliz tilida bitta so‘z maksimal 23 ta ma‘noni berar ekan. Tarjimon o‘z mahoratini qo‘llabkontekstdan kelib chiqqan holda kerakli, mos so‘z tarjimasini qo‘llash kerak. Tarjima jarayonida ko‘p ma‘noli so‘zlar bir tilda bir ma‘nodaberilsa, ikkinchitildaboshqa ma‘nolarda ham keladi.

2. Qisman mos leksikaga ma‘no kesishish hodisasini ham uchramiz. Bundaikki tildagi berilgan so‘z bir xil ma‘no yoki ma‘nolarni ifodalashidan tashqari, aynipaytda ularning bir- biriga to‘g‘ri kelmaydigan ma‘nolari ham bo‘lishi mumkin. Masalan, ingliz tilidagi “ball” so‘zi omonim so‘z bo‘lib, “koptok” va “bal raqsi” deb tarjima qilinadi. O‘zbek tilida “ball” deyilganda faqat “raqs kechasi ma‘nosi tushuniladi.

3. Shuningdek, tarjimada shunday leksik birliklarni uchramizki, mosekvivalentni tanlash juda qiyin bo‘ladi. Masalan, Ingliz tilida “hand”, “arm” so‘zlari bitta so‘z bilan o‘zbekchaga “qo‘l” deb tarjima qilinadi, “guy”, “boy” so‘zlari ham bitta ma‘no bilan “o‘gil bola” deb tarjima qilinadi.

4. Qisman mos ekvivalentlikda so‘zlarning sinonimik qatorini, ma‘no bo‘yoqdorligini o‘rganish zarur. Masalan, “her pretty face” so‘z birikmasi “uning go‘zal afti, basharasi” kabi salbiy ma‘no bo‘yoqdorligini ifodalovchi so‘zlar bilan emas, balki ijobiy ma‘no ifodalovchi so‘zlar bilan, ya‘ni uning “go‘zal yuzi, chehrasi” kabi tarjima qilinishi, tarjimon esa sinonimik qatordagi dominant so‘zlarni bilishi zarur.

5. Shunday so‘zlar borki tarjimada aynan bitta ma‘nosini berish orqali kifoyalanish zarur. Masalan, “edge of table”, “the rim of the moon” so‘z birikmalarida “edge” va “rim” so‘zlari cheti, qirrasini deb ekvivalentsiz tarjima qilinadi. Har bir so‘z o‘z o‘rnida ishlatilmasa boshqa ma‘nolarni ifodalashi mumkin.

6. Shuningdek, so‘zlar farqlangan va farqlanmagan, ya‘ni differensiyalashgan yoki differensiyalashmagan bo‘lishi mumkin. Qaysidir so‘zlar insonlarga xos bo‘lsa, boshqalari jonsiz narsalarga, uchun umumiy ishlatiladigan so‘zlarga

“O‘ZBEK TILSHUNOSLIGI VA ADABIYOTSHUNOSLIGI TARAQQIYOTI, XALQARO HAMKORLIK MASALALARI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

oid bo‘lishi mumkin. Masalan, “to swim” so‘zi suzmoq deb tarjima qilinadi va odamlarga xosdir.

“To sail” esa transportga xos suzish ma’nosini ifodalaydi. “To float” jonsiz narsalar, obyektlar uchun ishlatiladi. “Travel” so‘zi umumiy “safar” deb tarjima qilinsa, uning sinonimlari “trip” qisqa sayohat uchun, “voyage” va “journey” dengiz sayohati uchun farqlangan holda qo‘llaniladi.

Tarjima jarayonida shunday so‘zlarga duch kelinadiki, moskeladigan ekvivalenti bo‘lmaydi, ya’ni ekvivalentsiz leksika yoki umuman mos kelmaydigan leksika deb ataladi. Bularga iboralar, boshqa davlatlarda qo‘llanilmaydigan ismlar, ayrim geografik va joy nomlari, turli xil o‘lchov birliklari, gazeta va jurnal nomlari, ma’lum bir xalqqa mos bo‘lgan udumla (realiyalar) kiritiladi: 1.Iboralar turg‘un birikmalar sifatida so‘zma-so‘z aynan tarjima qilinmaydi, ularning tarjima qilinayotgan tildagi mos keladigan iboralar tanlanib tarjima qilinadi. Masalan:

-To be in someone’s shoes-biror kishiga laganbardorlik qilmoq;

-To kill two birds with one stone- bitta o‘q bilan ikki quyovni urmoq;

-A hard nut to crack- baland dorga osilmoq; “Osmon saltanati” mehmonxonasi ushbu batdan bor yo‘g‘i 200-300 yard masofada joylashgan edi.

Shuningdek, O‘zbek tili ham boshqa tillarda uchramaydigan o‘z o‘lchov birliklariga ega: qadam, musht, qarich, kaft kabilar.

Tarjima qilinayotgan tildagi gazeta jurnal nomlari atoqli ot bo‘lgani uchun aynan tarjima qilinadi . Masalan, “Peoples” jurnalida berilishicha; “Forbes” jurnalida tahlil qilinishicha; “Правда Востока” gazetasi ma’lumotlariga ko‘ra kabilar.

Tarjima nazariyasida xos so‘zlar realiyalar deb atalib, ular biror bir xalqqa, millatga oid udumlar, taomlar, narsalar bo‘lishi mumkin. Masalan, ingliz xalqi uchun “muffin” tovada pishirilgan qalin qaymoqsimon non ma’nosida, “lobby” koridor, qabulxona ma’nolarini anglatadi va ilar realiyalardir. O‘zbek xalqi uchun to‘y marosimlaridagi qiz uzatish, yor-yorlar, beshik, tandir, palovlar ham realiyalar bo‘lib, boshqa bir xalq uchun izohsiz notanish so‘zlar bo‘lib tuyulishi mumkin.

- A number of pretty Chinese girls wearing cheongsams, slit either side to show off their shapely legs.

- Yoni kesik “chungazama” kiyib olgan ajoyib xitoylik qizlarning xushbichim, tekis oyoqlari ko‘rinib turar edi.

Leksik transformatsiyalar. Tarjima jarayonida tarjimaning hammaga tushunarli bo‘lishi, noo‘rin so‘zlardan qochib, yorqin tarjimani amalga oshirish

“O‘ZBEK TILSHUNOSLIGI VA ADABIYOTSHUNOSLIGI TARAQQIYOTI, XALQARO HAMKORLIK MASALALARI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

uchun leksiktransformatsiyalardan foydalaniladi. Ular so‘zlarni kontekstda almashtirish deb ham yuritiladi. Tarjima jarayonida ularning beshta turini uchratamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Musayev Q. Tarjima nazariyasi asoslari. T: 2005. Fan.
2. Salomov G'. Til va tarjima. T: 1966. Fan.
3. G'ofurov I., Mo'minov O. Tarjima nazariyasi. T: 2012 Fan.
4. Xudayarova, M., & Usanova, Q. (2023). “BOBURNOMA”–TARIXIY MANBA SIFATIDA. Академические исследования в современной науке, 2(4), 24-27.
5. Khodjaniyazov, E., Xudayarova, M. T., Yuldasheva, S. S., Buranova, S. M., & Kabulova, D. S. (2020). HISTORICAL BACKGROUND OF FOOD NAMES IN UZBEK DIALECT IN KARAKALPAKSTAN REGION. Journal of Critical Reviews, 7(18), 3564-3570.
6. Mengliboevna, B. S., & Sherali, M. (2021, October). The Need to Develop Students' Professional Competencies in Teaching Specific Methods of Teaching the Uzbek Language. In " ONLINE-CONFERENCES" PLATFORM (pp. 131-132).
7. Худаярова, М. Т., Буранова, Ш. М., Юсупова, Г. А., & Сапарова, А. З. (2021). Қорақалпоғистон Худудида Яшовчи Туркий Халқлар Тилидаги Таом Номларининг Лексик Қатламлари. BOSHQARUV VA ETIKA QOIDALARI ONLAYN ILMIY JURNALI, 1(5), 25-32.
8. Mengliboevna, B. S., & Atakhanovich, M. S. (2021). Phonetic-Lexical Commonity and Characteristics in Uzbek and Karakalpak Literature Text Lexemas. Pindus Journal of Culture, Literature, and ELT, 10, 6-8.